

Основни икономически категории

Икономическата терминология е изключително разнообразна и често същността на отделни понятия се тълкува по различен начин, което създава проблеми пред икономическия анализ. Това налага да се уточняват представите за най-съществените черти на основните икономически категории като *стока*, *стойност*, *цена*, *капитал*, *печалба*, *рента* и др..

Стоката като основна категория в пазарната икономика определя смисъла и съдържанието на всяко производство. В икономическата наука са намерили отражение две основни концепции за нейната същност – *трудова теория* за стойността на стоката и *теорията за пределната полезност* на благата.

Трудова теория за стойността определя стоката като продукт на човешкия труд, предназначен за размяна. Според нея продуктите на човешкия труд приемат характера на стоки на определен етап от развитието на обществените отношения, когато на основата на разделението на труда в обществото, отделни производители се специализират в производството на различни продукти, а задоволяването на техните потребности обективно се извършва чрез размяна между отделните стокопроизводители. В основата на тази размяна се проявяват две особени свойства на продуктите на човешкия труд – *потребителната и разменната им стойност*. Първото от тях се свързва с вещественото съдържание на продукта, което задоволява определени човешки потребности (храна, облекло, инструменти и др.). Второто се отнася до свойството на едни продукти на човешкия труд да се разменят в определени пропорции с други продукти (два стола срещу една маса, един кон срещу един тон жито и т.н.). Очевидно е, че като потребителни стойности стоките се възприемат като качествено различни, което обективно и предполага размяната им. Като стойности, обаче, те се възприемат като еднородни (в качеството им на продукти на човешки труд), но количествено нееднородни, различни (в зависимост от количеството труд, вложен за тяхното производство).

Теорията за пределната полезност на благата акцентира, преди всичко, върху изискването стоката да е свързана с някаква потребност, да носи някаква полза. Прави се опит понятието “стока” да бъде заменена с понятието “благо”. Изхожда се от разбирането, че в основата на процеса на формирането на ценностите стоят индивидуалните оценки на участниците в стопанската дейност и потреблението. Представата за тази ценност се материализира на пазара, където става “срещата” между индивидуалните оценки на продавачи и купувачи на едно или друго “благо” и тяхното количествено съотношение. В случая полезността на благата се приема като реална психологическа категория, определяна във всеки конкретен случай при размяната. Самата размяна и нейните пропорции се поставят в зависимост от йерархията на потребностите, изградена от субекта, степента на тяхното удовлетворяване и някои други фактори.

В съвременната реалност развитието на стоковия свят излиза извън рамките на представите за него в двете теории. Фактите свидетелстват, че в стоков обмен влизат неща, които нито са продукти на труда, нито са полезни за потребление (покупко-продажба на радио-телевизионни честоти, на наркотични вещества и др.). Затова категорията “стока” в *съвременните пазарни отношения се свързва с всяко нещо, независимо от неговия материален или нематериален характер, полезно или вредно, което е обект на покупко-продажба*.

Стойността се определя от количеството обществено необходим труд, който се изразходва за производството на стоката и се овеществява в нея. По друг начин казано, стойността се измерва с изразени в парична форма разходи на труда. Стойността в процеса на покупко-продажбата се проявява в два аспекта - като *разменна стойност* и *потребителна стойност*. Разменната стойност показва количествените съотношения или пропорции, в които се обменят различните стоки. Тя изразява икономическите отношения между стокопроизводителите и потребителите. Потребителната стойност показва способността на вещите и услугите да удовлетворяват определени потребности на човека или обществото. Разнообразието от потребителни стойности се обуславя от разнообразието от потребности.

Капиталът като икономическа категория се появява на определен етап от развитието на обществените отношения. Историческа предпоставка за това е развитието на самото стоково производство и размяната. Трансформирането на съществуващото до определен етап *просто стоково производство* в качествено различното – *капиталистическо производство*, се свързва с появата на пазара на качествено нов субект – *работната сила* на човека, но вече като стока. До този момент тя е съществувала и се е експлоатирила жестоко, но не в това й качество. Задълбочен анализ на този начин на производство извършва Карл Маркс.

При простото (докапиталистическото) стоково производство, производството и продажбата на дадена стока се извършва с цел покупка и потребление на друга стока по схемата: “*стока – пари – стока*” (С–П–С). В условията на капиталистическия начин на производство целта и схемата на размяната стават други: “*пари – стока – пари*” (П–С–П). Тук движението на парите в процеса на производството е продиктувано от стремежа те да нараснат. Затова реално схемата е П–С–П*, където П* > П. Разликата между първоначално вложените пари и резултата в края на техния оборот се определя като *принадена (добавена) стойност*, т.е. като *печалба*. Тази специфична функция на парите (да нарастват) ги характеризира в качеството им на капитал, т.е. не само като обикновен посредник при размяната на стоките. Следователно нито парите, нито закупените с тях производствени ресурси сами за себе си са капитал, а приемат тази същност и функция само тогава, когато са включени в процеса на създаването на *принадена стойност*.

Печалбата е икономическа категория, която разкрива непосредствената и главната цел на стопанската дейност в пазарните икономики. Всеки, който влага капитал в дадена дейност, се интересува, преди всичко, от степента на неговото нарастване, т.е. от размера на печалбата. Дълго време икономическата наука е търсила обяснение за същността и механизма на формирането на печалбата. Математически отговор на този “феномен” дава Маркс. Той доказва, че печалбата не може да бъде продукт на отклонението на цената от стойността на стоката, т.е. като се купува по-евтино и се продава по-скъпо. Това практически е възможно, но като цяло то има отношение единствено към преразпределението на печалбите от едни ръце в други.

Механизмът на създаването на печалбата се разкрива чрез разбирането за същността на работната сила, използвана като стока. В процеса на производството, за разлика от другите производствени фактори, работната сила притежава уникалното свойство да създава стойност по-голяма от собствената си стойност. По-точно казано, собственикът на останалите производствени фактори наема работника и му плаща не за положен труд, а за времето, през което ще използва в процеса на производството като работна сила неговите способности. А и логиката на самото наемане е в това, работникът да създаде със своя труд стойност по-голяма от неговата заплата, т.е. собствената му стойност. В противен случай, ако получаваше цялата създадена от него стойност, се губи смисъла на самото наемане. Следователно, печалбата по своята същност е незаплатен труд на наемния работник.

В процеса на чистото обръщение (размяната на стоки) нищо не се създава, а само се преразпределя вече създаденото в материалното производство. В сферите извън материалното производство, печалбата се проявява като *търговска печалба, лихва и рента*.

Търговската печалба по своята същност е част от печалбата създадена в производството и отстъпена на търговеца за услугата, във връзка с реализацията на стоката на пазара, с което се затваря цикъла на възпроизводствения процес. Там, където производителят сам реализира своите стоки на пазара, търговска печалба не се формира.

В сферата на кредитните отношения печалбата се проявява като *лихва*, т.е. тя се явява възнаграждение за правото да се използват финансови ресурси, които включени в производствена дейност формират печалба. Лихвата се проявява като цена на заемния капитал.

В поземлените отношения, за собствениците на земята, печалбата се проявява като *рента*, която представлява цената на правото предоставено на даден предприемач (капиталист) да използва чужда собственост за производствена дейност.